

ЕФЕКТИВНІСТЬ ТЛУМАЧЕННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРАВОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Досліджено результативність правотворчості й її тлумачення загалом та окремі види тлумачення зокрема. Вказано, що найголовнішого значення набуває питання про зрозумілість для більшості членів суспільства категорій, в яких може бути виражена ефективність актів тлумачення.

Проаналізовано результативність усіх інтерпретаційних актів, які значною мірою залежать від точності й зрозумілості юридичних формулювань, їх логічності та послідовності, правильності застосування юридичних понять і термінів.

Ключові слова: акт тлумачення, норма права, правотворча діяльність, ефективність правотворчості, правова культура.

Постановка проблеми. Ефективність тлумачення правових норм – найважливіша властивість правотворчої діяльності. Про результати тлумачення роблять висновок зазвичай лише за кількістю логічних помилок. Щоправда, є й інші підходи до оцінки правотворчої і правотлумачної діяльності. Авторів актів тлумачення часто звинувачують у некомпетентності. Аналіз таких оцінок їхньої роботи свідчить, що значною мірою вони мають однаковий характер, бо науково обґрунтованих критеріїв результатів тлумачення його ефективності наразі немає. Крім того, чи коректно міркувати про якість актів тлумачення, ефективність цього виду діяльності в кожному окремому випадку в конкретний період, якщо нині правотворчість у державі неефективна сама собою з огляду на системну кризу.

Стан дослідження. Питання, що стосуються оприлюднення актів тлумачення норм права, розглядали такі вітчизняні й зарубіжні науковці, як С. С. Алексєєв, А. С. Ахматов, Ю. А. Ведерніков, Ю. О. Волошин, М. Н. Карасев, Л. А. Луць, М. Н. Марченко, І. Ю. Настасяк, А. В. Папірна, А. Л. Скрябін, В. І. Цоклан, В. Л. Федоренко та ін.

Метою статті є аналіз і дослідження ефективності правотворчості та її тлумачення.

Вклад основних положень. Загальновідомо, що система в процесі функціонування – цілісне утворення, в якому між її структурою та функціями є взаємозв'язок і взаємозумовленість. З огляду на це, варто погодитися з Ю. Г. Марковим, який стверджує, що «функція реалізується структурою і пояснюється за допомогою структури» [1, с. 20].

У цьому разі відбувається те, що А. А. Богданов називав «складанням активностей» [2, с. 85–88]. Водночас встановлено, що активності елементів соціальної системи «складаються» не арифметично, а системно, під впливом системоутворювальних чинників. Насамперед потрібно зауважити, що робота системи є постійним відтворенням функціонального ефекту, який зводиться до здатності системи робити те, що принципово не може зробити кожен її окремий елемент. Функціональний ефект ґрунтується на спорідненості та відмінності властивостей елементів, на різноманітті взаємодій між ними, їх інтегрованості.

Тобто функціональний ефект системи «правотворчість і правотлумачення» може бути обумовлений і ефективною роботою одразу всіх елементів системи, і здатністю одних елементів системи компенсувати порівняно низьку ефективність інших. Інакше кажучи, з одного боку, правотворчий орган як система загалом легко може здійснити те, чого не під силу досягти його складовим. З іншого – елементи цілого можуть бути самостійними, а ефективність одних структур компенсує неефективність або відсутність інших.

Очевидно, що у вирішенні завдань підвищення ефективності правотворчих і правотлумачних систем важливе значення має правова наука, насамперед провідна її галузь – теорія держави і права. Саме вона повинна надати і «творцям» правових актів, і правотлумачам конкретні рекомендації стосовно раціональних способів організації тлумачення, методів поліпшення всіх його видів і форм. Характерною рисою таких наукових досліджень є те, що в них широко застосовують системний підхід до вивчення соціально-правових явищ, у результаті чого детально аналізують не тільки відповідні правові настанови, що регламентують функціонування окремих видів тлумачення, роботу конкретних правових утворень, а й соціально-правове середовище їхнього існування.

З огляду на зазначене потрібно зробити висновок, що до визначення поняття ефективності функціонування такого соціально-правового інституту, як тлумачення, ефективність актів тлумачення як його результат, необхідно підходити з системних позицій, при яких організаційна та процесуальна діяльність під час тлумачення норм, що його регулюють, розглядаються як єдине ціле, функціонує задля досягнення заздалегідь запланованої соціально-політичної мети.

Розглядаючи критерії ефективності акта тлумачення, спершу потрібно переконатися в наявності такої якості у його характеристиках, яка свідчить про здатність досягати певної мети. В сучасній юридичній літературі під метою розуміють ідеальну, відображену в свідо-

мості модель цінностей. Це дає змогу стверджувати, що критерієм ефективності є ступінь досягнення відповідних цінностей [3, с. 11].

Характер дії акта тлумачення норм права в процесі досягнення певної мети може проявлятися по-різному, як: 1) інформаційний, ідеологічний, загальновиховний; 2) реалізація акта тлумачення через дотримання, виконання і використання – безпосередня реалізація права; 3) державно-владна діяльність компетентних органів з забезпечення тлумачення правових норм та впровадження інтерпретаційних актів [4, с. 313].

Проте ефективність актів тлумачення норм права є явищем, як зазначалось, доволі складним і багатоаспектним. Тому під час його вивчення не можна обмежуватися тільки дослідженням мети прийняття інтерпретаційних актів і результатів їхньої дії. Створення та реалізація актів тлумачення не відбувається у вакуумі, а здійснюється під впливом чималої кількості різних обставин, які зазвичай і зумовлюють рівень ефективності інтерпретаційних актів. Ефективність актів офіційної та неофіційної інтерпретації залежить від певних об'єктивних і суб'єктивних обставин дійсності, що впливають на процес їх видання й дії.

Проблема ефективності інтерпретаційних актів залежить від багатьох чинників, які одночасно існують у суспільстві, й таких, що по-різному впливають на процес створення та реалізації актів тлумачення. З огляду на це, задля найбільш повного і системного їх виявлення та вивчення, необхідно класифікувати розглянуті умови [5, с. 106].

Найповнішу класифікацію чинників забезпечення ефективності правозастосовних актів наводить В. В. Лазарев, який виокремлює матеріальні, соціально-політичні, ідеологічні, організаційні та правові чинники й докладно розкриває кожен із них [6, с. 20–21].

Соціально-політичні чинники діють у напрямі підвищення ефективності юридичного впливу на суспільні відносини, якщо самі відповідають у своєму розвитку рівнем і прогресивним тенденціям розвитку економічного ладу.

Ідеологічно вплив спрямовано на свідомість людей. Якісний стан останнього в сфері правових відносин виражається через правову свідомість. Тому необхідно прослідкувати зв'язок правозастосування та правосвідомості докладніше, оскільки правотворча практика є одним із чинників, що формують правову свідомість, і задля підвищення ефективності актів тлумачення потрібно визначити точки дотику в діяльності цього чинника з цілеспрямованими систематичними кроками з формування правової культури та правової свідомості громадян.

Організаційні заходи полягають лише в тому, щоб забезпечити умови для всебічного обговорення питання в колективі, виявлення найпереконливішої думки, для творчої активності всіх учасників колективного розгляду. В разі одноособового вирішення питання організаційні міри спрямовані на організацію належного санкціонування дій правотворчого суб'єкта, отримання згоди зацікавленого органу, на виявлення думки керівних інстанцій [6, с. 119].

Активна роль права у забезпеченні ефективності актів тлумачення виявляється, по-перше, і це чи не основний аспект дослідження, в тому, що воно певною мірою опосередковує формування та процес використання матеріальних, соціально-політичних, організаційних, ідеологічних чинників підвищення ефективності правотворення. По-друге, процесуальні нормативні правові акти повинні оптимально регулювати весь хід правотворчої діяльності, безпосередньо спрямовані на забезпечення тих чи інших умов ефективності актів тлумачення права. Є, щоправда, і третій аспект проблеми, але в ньому правові норми не відіграють ролі такого активного засобу щодо підвищення ефективності правотворення, а є радше належною передумовою останньої [6, с. 113].

Про ефективність актів інтерпретації юридичних норм певною мірою свідчать: 1) його поширеність; 2) структура; 3) динаміка помилок; 4) наявність способів їх усунення.

Як критерії ефективності пропонуємо розглядати: а) відповідність норми – роз'яснення потреб суспільного розвитку (норма – дефініція, що вже не відповідає рівню суспільного розвитку, наповнюється новим сучасним змістом); б) збереження основного сенсу норми, що тлумачиться (норма й її роз'яснення є одним цілим і застосовуються одночасно); в) незмінність форми тлумачення (виявлення волі законодавця, розкриття змісту, доповнення та розвиток роз'яснювальної норми); г) своєчасне застосування необхідного способу (способів) тлумачення; г) використання і дотримання граматичної однаковості й єдиної термінології; д) переважне використання легальних дефініцій; е) зрозумілість і доступність мови норми – роз'яснення; є) відповідність акта тлумачення загальним і спеціальним вимогам інтерпретації юридичної техніки. Існування акта тлумачення норм права не свідчить про наявність законності та правопорядку в суспільстві. Тобто ліпше, щоб акта тлумачення не було, аніж, щоб він був неефективним. Оскільки невиконання акта тлумачення спричиняє неповагу до нього, правовий нігілізм [7, с. 72].

У юридичній літературі ефективність інтерпретаційного акта визначається як співвідношення між фактичним результатом їх дії та

тими соціальними цілями, для досягнення яких акти тлумачення були прийняті. Співвідношення цілей та результату вказує, як вважають деякі вчені, на необхідність порівняння (зіставлення) отриманого результату із соціальною метою. Зокрема, на їх переконання, необхідно довести, що: 1) ефективність акта тлумачення – це властивість їх дії; 2) цілі акта тлумачення – критерій оцінки їх ефективності; 3) без інформації про результати дії інтерпретаційного акта і співвіднесення їх із метою визначення ефективності є неможливим; 4) ефективність акта тлумачення потрібно відмежовувати від інших властивостей їх дії [7, с. 162].

Досконалість результату тлумачення, що застосовується в правовому регулюванні, їх відповідність його цілям і завданням, характеру суспільних відносин, що піддаються юридичній регламентації, а також ступінь фактичної реалізації зазначених намірів відображаються в ефективності правового регулювання.

Ефективність правового регулювання може оцінюватись щодо певних правових норм, на рівні правових інститутів і галузей, права загалом. Водночас, якщо під час з'ясування ефективності окремих юридичних приписів достатньо застосування емпіричних методів пізнання, вивчення конкретних виявів соціальної поведінки, то у всіх інших випадках це вимагає проведення комплексних досліджень, вивчення загальних тенденцій впливу правового регулювання на масиви (сфери) суспільних відносин, стан упорядкованості всього суспільного життя [8, с. 223–224].

На думку В. М. Марчук, основними проблемами умов ефективності актів офіційного та неофіційного тлумачення, правова наука визначає:

- відповідність вимог актів тлумачення рівню соціально-економічного розвитку суспільства. Так, на сучасному етапі розвитку суспільства будуть неефективними кримінальні акти тлумачення, створені за часів Київської Русі;

- рівень досконалості законодавства. На прикладі неузгодженості норм законодавчих актів між собою та невідповідності актів тлумачення законам України можна стверджувати, що законодавство нашої держави недосконале, оскільки є окремі правові норми, щодо яких виникають колізії, такі, які неможливо реалізувати, тобто неефективні [9, с. 361];

- рівень правової культури громадян. Розроблені та прийняті акти тлумачення мають важливе соціальне значення. Проте створення інтерпретаційних актів – це лише початок, бо прийняті акти важливо реалізувати. Щоб акти тлумачення мали реальний вплив на всі

суспільні процеси, необхідно виховати у населення високу правову культуру [10, с. 38];

– рівень ефективності судової влади. Як слушно зауважує Б. В. Малишев, рівень ефективності певної правової системи визначається рівнем ефективності судової влади в цій правовій системі [11, с. 3], адже саме в суді право існує у всій його повноті [12, с. 34].

Сутність правової культури полягає у тому, що всі суб'єкти суспільних відносин повинні бути обізнані зі змістом загальних актів тлумачення, що встановлюють їх права й обов'язки, мати уявлення про інтерпретаційні акти, які є чинними в державі.

Правова культура особи характеризує рівень правової соціалізації члена суспільства, ступінь засвоєння і виконання правових начал державного та соціального життя. Правова культура особи означає не тільки знання і розуміння права, а й правові судження щодо нього як про соціальну цінність, і насамперед – активну роботу з його здійснення, зі зміцнення законності та правопорядку. Тобто правова культура особи – це її позитивна правова свідомість у дії. Вона охоплює перетворення своїх здібностей і соціальних якостей на підставі правового досвіду;

– ефективність актів тлумачення залежить також від особистих якостей суб'єктів правотворчої діяльності (тобто юристів, які безпосередньо працюють з нормами права), їх правової підготовки, практичного досвіду, професійних знань, умінь, навиків тощо [9, с. 362].

Рівень правової вихованості представників юридичної професії безпосередньо залежить від рівня правової освіти, ступеня опанування знаннями й усвідомлення принципів права всіма студентами вищих навчальних закладів юридичного профілю [13, с. 183].

Спеціаліст юридичного профілю повинен: знати Конституцію України, етичні та правові норми, що регулюють ставлення людини до інших, довіля, вміти враховувати їх під час розробки екологічних і соціальних проектів; бути здатним провадити професійну діяльність в іншомовному середовищі; володіти культурою мислення та мистецтвом логічного аналізу, знати його загальні закони і вміти в письмовій та усній мові правильно їх формулювати; вміти на науковій основі організувати свою працю, знати комп'ютерні методи збору, зберігання й обробки інформації, що вживаються у сфері його професійної діяльності; розуміти суть і соціальну значущість майбутньої професії, основні проблеми дисциплін, які визначають конкретну галузь його діяльності, бачити їх взаємозв'язок у цілісній системі знань; бути здатним у професійній сфері на основі системного підходу формувати й використовувати моделі для опису та прогнозування різних явищ, здійснювати їх якісний і кількісний аналіз; бути здатним обрати мету

й сформулювати завдання, пов'язані з реалізацією функцій, уміти використовувати для їх вирішення наукові методи; бути методично та психологічно готовим до зміни характеру своєї професійної діяльності і роботи над міждисциплінарними проектами [14, с. 362];

– ефективність актів тлумачення зумовлюється поведінкою учасників суспільних відносин. Як відомо, поведінка може бути правомірною і неправомірною. Отже, якщо акти тлумачення виконуються учасниками суспільних відносин і не створюють умов для їх невиконання (тобто передумов неправомірної поведінки), то такий акт тлумачення є ефективним.

Якщо акт тлумачення має на меті насамперед попередження конкретних видів проступків і ця мета повністю або значною мірою досягається за допомогою факту опублікування цієї норми, то правова вимога безперечно реалізується шляхом дотримання, а не застосування акта тлумачення, що свідчить про високу її ефективність. Звичайно, незастосування інтерпретаційного акта може в цьому разі бути показником його ефективності лише за відсутності відповідних правових правопорушень. Навпаки систематична реалізація акта тлумачення за допомогою правозастосування необов'язково свідчить про його ефективність. Якщо, наприклад, встановлено, що неодноразове застосування будь-якої санкції практично не має бажаного впливу на правопорушників, відповідний акт тлумачення можна назвати не високоефективним [15, с. 194].

На думку А. Л. Скрябіна, важливими умовами забезпечення ефективності офіційних і неофіційних інтерпретаційних актів потрібно вважати:

– наявний у суспільстві правопорядок, під яким розуміється стан суспільних відносин, що виражений у правомірній поведінці людей, їх колективів та організацій;

– дотримання принципу законності, який передбачає точну і неухильну реалізацію всіма суб'єктами не тільки нормативних, а й інших правових актів, зокрема інтерпретаційних;

– досконалість матеріальних правових приписів, насамперед норм права, роз'яснення яких відбувається в процесі інтерпретаційної діяльності;

– досконалість процесуальних норм і правил, що регулюють створення і реалізацію інтерпретаційних актів. Щоб більш повно і детально регламентовані всі стадії практики тлумачення, зокрема визначені підстави і приводи тлумачення, коло прав та обов'язків суб'єктів і учасників інтерпретації, основні вимоги до форми і змісту інтерпретаційних актів тощо, то якісніші роз'яснення будуть закріплені в акті й ефективно реалізовуватимуться [5, с. 134–137].

Ефективність і результативність усіх інтерпретаційних актів значною мірою залежать від точності та зрозумілості юридичних формулювань, їх логічності й послідовності, правильності застосування юридичних понять і термінів. Текст – головний реквізит, завдяки якому складається й оформляється будь-який документ, кожне слово повинне мати смислове навантаження [16, с. 215].

Причини неефективних актів тлумачення пов'язані з негативними чинниками у діяльності суб'єкта правотворчості. До цієї групи причин належать: недостатня кваліфікація суб'єкта правотворчості, недотримання ним правил юридичної техніки під час складання проекту інтерпретаційного акта, його неухважність. Низка вчених вказують, що часом інтерпретатор свідомо залишає ті чи інші суспільні відносини не до кінця врегульованими для того, щоб практика правозастосовних органів завершила процес правового регулювання. Однак під час аналізу конкретних прикладів прогалин у вітчизняному законодавстві зрозуміло, що зазвичай їх причиною є не цілеспрямований намір надати суб'єкту правозастосування (насамперед судовим органам) ширших повноважень при реалізації тих чи інших інтерпретаційних актів, а елементарна неухважність суб'єкта правотворчості або недотримання ним правил юридичної техніки [17, с. 164].

Висновки. Необхідно проводити дослідження ефективності актів тлумачення, про результати яких повідомляти суб'єктів тлумачення, робити їх надбанням громадськості та публічно обговорювати. Доцільно узагальнювати і позитивну практику тлумачення, і негативну. Активну участь у тлумаченні правових норм повинні брати фахівці-професіонали – вчені-юристи й практики. Форми їх участі у цій діяльності можуть бути різними – науковий висновок, наукова експертиза, правові рекомендації, розробка канонів тлумачення, розробка уніфікованих правових термінів і легальних дефініцій, складання проекту норми – роз'яснення. Для цього потрібно нормативно врегулювати діяльність з тлумачення правових норм.

Водночас потрібно зазначити, що під час комплексної оцінки інтерпретаційного акта та наслідків його реалізації, доцільно вивчати не тільки його формальну (юридичну) ефективність, але й економічність, корисність, істинність, соціальну цінність й інші характеристики акта, що безсумнівно сприятиме підвищенню якості правового регулювання суспільних відносин.

1. Марков Ю. Г. Функциональный подход в современном научном познании / Ю. Г. Марков. – Новосибирск, 1982. – С. 20.

2. Богданов А. А. Всеобщая организационная наука (тектология) / А. А. Богданов. – Ленинград, 1925. – С. 85–88.
3. Ефективність і Законність: Національні інституції з прав людини / Харківська правозахисна група. – Х.: Права людини, 2009. – С. 11. – 184 с.
4. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – С. 313.
5. Скрябин А. Л. Эффективность актов официального юридического толкования: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / А. Л. Скрябин. – Ярославль, 2005. – 166 с.
6. Лазарев В. В. Эффективность правоприменительных актов. Вопросы теории / В. В. Лазарев; науч. ред.: А. К. Безина. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1975. – 207 с.
7. Плавич В. П. Сучасна правотворчість: проблеми теорії і методології: монографія / В. П. Плавич, С. В. Плавич. – Одеса: Астропринт, 2013. – 276 с.
8. Загальна теорія держави і права: підручник для студ. юрид. вищ. навч. закл. / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – Х.: Право, 2009. – 584 с.
9. Марчук В. М. Теорія держави і права: навч. посібник / В. М. Марчук, О. В. Корольков. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012. – 416 с.
10. Проблеми правосвідомості особи: навч. посібник / О. М. Балинська, Т. З. Гарасимів. – Вид. 2-е, доп. і перероб. – Львів: Вид-во ЛьвДУВС, 2010. – 416 с.
11. Малишев Б. В. Судовий прецедент у правовій системі Англії / Б. В. Малишев. – К.: Праксіс, 2008. – С. 3.
12. Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления: монография / С. И. Максимов. – Харьков: Право, 2002. – 328 с.
13. Філософія правового виховання: навч. посібник / А. П. Гетьман, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань та ін.; за ред. А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. – Х.: Право, 2012. – С. 183. – 248 с.
14. Рижиков В. С. Зміст та складові професійної підготовки майбутніх юристів відповідно професіограми / В. С. Рижиков // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. – 2011. – № 2. – С. 360–364.
15. Бірченко Ю. І. Визначення поняття ефективності правових норм / Ю. І. Бірченко // Національний університет «Києво-Могилянська академія». Наукові записки. Т. 19. Спеціальний випуск: у 2 ч. – К., 2001. – Ч. 2. – С. 200.
16. Актуальні проблеми вдосконалення та уніфікації термінології Кримінального кодексу України. – Х.: Права людини, 2011. – С. 72. – 152 с.
17. Малишев Б. В. Застосування норм права (теорія і практика): навч. посібник / Б. В. Малишев, О. В. Москалюк; за заг. ред. Б. В. Малишева. – К.: Реферат, 2010. – С. 164. – 260 с.

Лепиш Н. Я. Эффективность толкования как элемент правотворческой деятельности

Исследуются результативность правотворчества и толкования как его результат в целом и отдельные виды толкования. Указывается, что первостепенное значение приобретает вопрос о понятности для большинства

членов общества категорий, в которых может быть выражена действенность актов толкования.

Анализируется эффективность и результативность всех интерпретационных актов, в значительной степени зависящих от точности и ясности юридических формулировок, их логичности и последовательности, правильности применения юридических понятий и терминов.

Ключевые слова: акт толкования, норма права, правотворческая деятельность, эффективность правотворчества, правовая культура.

Lepish N. Ya. The effectiveness of lawmaking and interpretation as its result on the whole

The effectiveness of the interpretation of legal norms is the most important feature of this special form of lawmaking activity. The results of interpretation are mostly judged only by the number of logical errors. However, there are also other approaches to the assessment of lawmaking and law interpreting activity. The authors of the acts of interpretation are often accused of incompetence. The analysis of such assessments of their work shows that they are the same character, because scientifically grounded criteria of interpretation results, its current effectiveness do not exist.

In addition, whether it is correct to reflect on the quality of acts of interpretation and the effectiveness of this type of activity in each case of a specific period of time, when lawmaking in the State at present is ineffective in itself taking into consideration the system crisis.

The functional effect of the system of «lawmaking and law interpreting» activity can be stipulated by the effective work of all elements of the system as well as the ability of some elements of the system to compensate for comparatively low effectiveness of others.

That is, on the one hand, the lawmaking body as the system on the whole could easily carry out something that is beyond power for its elements. On the other hand, elements of the whole can be quite independent, and the effectiveness of some structures easily compensates for inefficiency or complete absence of the others. Obviously, a considerable role belongs to the legal science, and its leading branch – theory of State and law in solving the problems of increasing effectiveness of lawmaking and law interpreting systems.

It is obliged to arm the «creators» of legal acts and interpreters with specific recommendations about rational ways of organizing the interpretation, methods of improving all its kinds and forms. A characteristic feature of such researches is that there is a system approach to the study of social and legal phenomena, resulting in detailed analyses not only appropriate legal instructions that regulate the operation of certain types of interpretation and the work of specific legal entities, but also social and legal environment for their existence.

Key words: act of interpretation, rule of law, lawmaking activity, effectiveness of lawmaking, legal culture.

Стаття надійшла 4 жовтня 2017 р.